

**“БОБУРНОМА”ДА ТЕМУРИЙЛАР САЛТАНАТИНИНГ
ЖАНУБИЙ ЧЕГАРАЛАРИДАГИ БАЪЗИ
ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ЖОЙЛАР ҲУСУСИДА**

Азизжон Шарипов

ЎзР ФА Темурийлар тарихи давлат музейи

“Маънавият ва маърифат” бўлими бошлиғи,

Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик институти

мустақил тадқиқотчиси

+998935371350

E-mail: sharipov.aziz@gmail.com

***Аннотация.** “Бобурнома”нинг бизгача етиб келган манбасида 1800 дан зиёд жой номлари берилган. Мазкур топонимлар ҳудудий жиҳатдан асосан Марказий Осиё (Мовароуннаҳр, Хуросон ва Афғонистон), Покистон ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудига тўғри келади. “Бобурнома”дан Марказий Осиё ва Шимолий Ҳиндистоннинг тарихий-географиясига тегишли маълумотлар, ҳусусан, ўлканинг маъмурий-ҳудудий ҳолати, ороним (тоғ, водий, дашт ва чўллари) ва гидронимлари (сув маъданлари), ойконимлари (шаҳар ва қишлоқлари), хайвонот ва ўсимликлар олами, этник-ҳудудий ҳолати географияси, умуман олганда, тарихий топонимияси ҳақида кенг маълумотлар олса бўлади. “Бобурнома”да Бобурнинг Ҳиндистон юриши асносида Покистон ҳудудидаги 100 дан зиёд жой номлари эслатилган. Ушбу мақолада “Бобурнома”да тилга олинган Покистондаги баъзи топонимик жойлар ҳақида тўхталиб ўтилган.*

***Калит сўзлар:** Бобурнома, Покистон, Султон Иброҳим, Панжоб ўлкаси, тарихий география, топонимлар, гидронимлар.*

**О НЕКОТОРЫХ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ МЕСТАХ НА
ЮЖНЫХ ГРАНИЦАХ ГОСУДАРСТВА ТЕМУРИДОВ В «БАБУРНАМА»**

Азизжон Шарипов

Государственный музей истории Тимуридов Республики Узбекистан

Заведующий отделом «Духовность и просветительство»

Независимый научный сотрудник
Института востоковедения имени Абу Райхана Беруни
+998935371350

E-mail: sharipov.aziz@gmail.com

Аннотация. В дошедшем до нас источнике «Бобурнома» приводится более 1800 топонимов. Географически эти топонимы соответствуют в основном территории Средней Азии (Мовароуннахр, Хорасан и Афганистан), Пакистана и Северной Индии. Из «Бобурнома» можно почерпнуть сведения об историко-географической истории Средней Азии и Северной Индии, в частности, об административно-территориальном положении страны, оронимах (горы, долины, степи и пустыни) и гидронимах (водные рудники), ойконимах (города и деревни), фауне и флоре, географии этнотерриториального положения, исторической топонимии в целом. В «Бобурнома» упоминаются названия более 100 мест на территории Пакистана во время похода Бабур в Индию. В данной статье рассматриваются некоторые топонимические места Пакистана, упомянутые в «Бобурнома».

Ключевые слова: Бобурнома, Пакистан, Султан Ибрагим, Пенджаб, историческая география, топонимы, гидронимы.

ABOUT SOME HISTORICAL-GEOGRAPHICAL PLACES IN THE SOUTHERN BORDERS OF THE KINGDOM OF THE TEMURIDS IN “BABURNAMA”

Azizjon Sharipov

The State Museum of the History of the Timurids of the Republic of Uzbekistan
Head of the "Spirituality and Enlightenment" department,
Independent researcher of the Institute of Oriental Studies named after Beruni
+998935371350

E-mail: sharipov.aziz@gmail.com

Annotation. In the source of "Boburnoma" that has reached us, more than 1800 place names are given. Geographically, these toponyms correspond mainly to the

territory of Central Asia (Movarounnahr, Khorasan, and Afghanistan), Pakistan, and North India. From “Boburnoma” you can get information about the historical-geographical history of Central Asia and Northern India, in particular, about the country's administrative-territorial situation, oronim (mountains, valleys, steppes, and deserts) and hydronyms(water mines), oikonim (cities and villages), fauna and flora, the geography of ethno-territorial situation, historical toponymy in general.

“Boburnoma” mentions the names of more than 100 places in the territory of Pakistan during Babur's campaign in India. This article discusses some toponymic places in Pakistan mentioned in Boburnoma.

Keywords: Baburnoma, Pakistan, Sultan Ibrahim, Punjab, historical geography, toponyms, hydronyms.

КИРИШ.

Бугунги кунда жаҳон илм-фанида табиатни, жумладан, унинг географик тарихини ўрганиш, инсон фаолияти билан боғлиқ табиий жараёнлардаги қатор муаммолар – яъни табиатни асраб-авайлаш, муҳофаза қилиш, атроф-муҳитни кўкаламзорлаштириш, экологик экологик ҳолатни яхшилаш ва соғломлаштириш, табиий ресурслар (бойликлар)дан оқилона фойдаланиш ва бошқа шу каби муаммоларни бартараф этиш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Бу муаммо республика ҳукуматининг сиёсий эътиборидан ҳам чет қолмаган.

Ўзбекистонда собиқ совет даврида номлари унутилган тарихий жойларни аниқлаш, топонимик номларини қайта тиклаш борасидаги ҳам қатор амалий ишлар ҳам олиб борилмоқда. Бу борада географик, шу жумладан, тарихий-географик билимларга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда.

Маълумки, “Бобурнома” чиғатой-туркий тилида ёзилган ва унда араб, форс ва ҳинд тилларидан ҳам кенг фойдаланилган. Ушбу тарихий-маданий мерос XIV–XVI асрлар даври тарихини ўрганишда муҳим манба сифатида хизмат қилади ва уни ҳар томонлама тадқиқ қилиш, чуқур ўрганиш зарурлиги

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев қарорида ҳам ўз аксини топган¹.

“Бобурнома”нинг бизгача етиб келган манбасида 1800 дан зиёд жой номлари берилган. Мазкур топонимлар ҳудудий жиҳатдан асосан Марказий Осиё (Мовароуннахр, Хуросон ва Афғонистон), Покистон ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудига тўғри келади. “Бобурнома”дан Марказий Осиё ва Шимолий Ҳиндистоннинг тарихий-географиясига тегишли маълумотлар, хусусан, ўлканинг маъмурий-ҳудудий ҳолати, ороним (тоғ, водий, дашт ва чўллари) ва гидронимлари (сув маъданлари), ойконимлари (шаҳар ва қишлоқлари), хайвонот ва ўсимликлар олами, этник-ҳудудий ҳолати географияси, умуман олганда, тарихий топонимияси ҳақида кенг маълумотлар олса бўлади.

Маълумки, Покистон ва Ҳиндистон ҳудудидаги тарихий вилоят – Панжоб ўлкаси² 1398 йилда Амир Темури томонидан ишғол қилиниб, унинг давлати таркибига киритилган эди. Деҳли султонларининг бу ердаги собиқ мулкларини бошқариш ҳуқуқи Соҳибқирон томонидан Сайид Хизрхонга³ топширилганди. Кейинчалик, унинг ўғли Муборакшоҳ (1421–1434) ҳукмронлиги даврида ҳам бу ерлардан тушган даромадларнинг бир қисми солиқ сифатида темурийларга тўлаб борилар эди. Шу асосда **“Буюк Темури забт этган ўлкаларнинг қонуний вориси”** сифатида Бобур, бу вилоятларни **“ё куч билан ёки тинчлик йўли билан”** темурийлар тасарруфи остига қайта киритиш ва идора этишни мақсад қилганди: *“Чун ҳамиша Ҳиндустон олмоқ хотирда эди, бу бир неча вилоятларким, Бҳира⁴ ва Хушоб ва Чаноб ва Чанут бўлғай, неча маҳал турк тасарруфида эди, буларни худ мулкимиздек тасаввур қилур едук. Зўр била ё сулҳ*

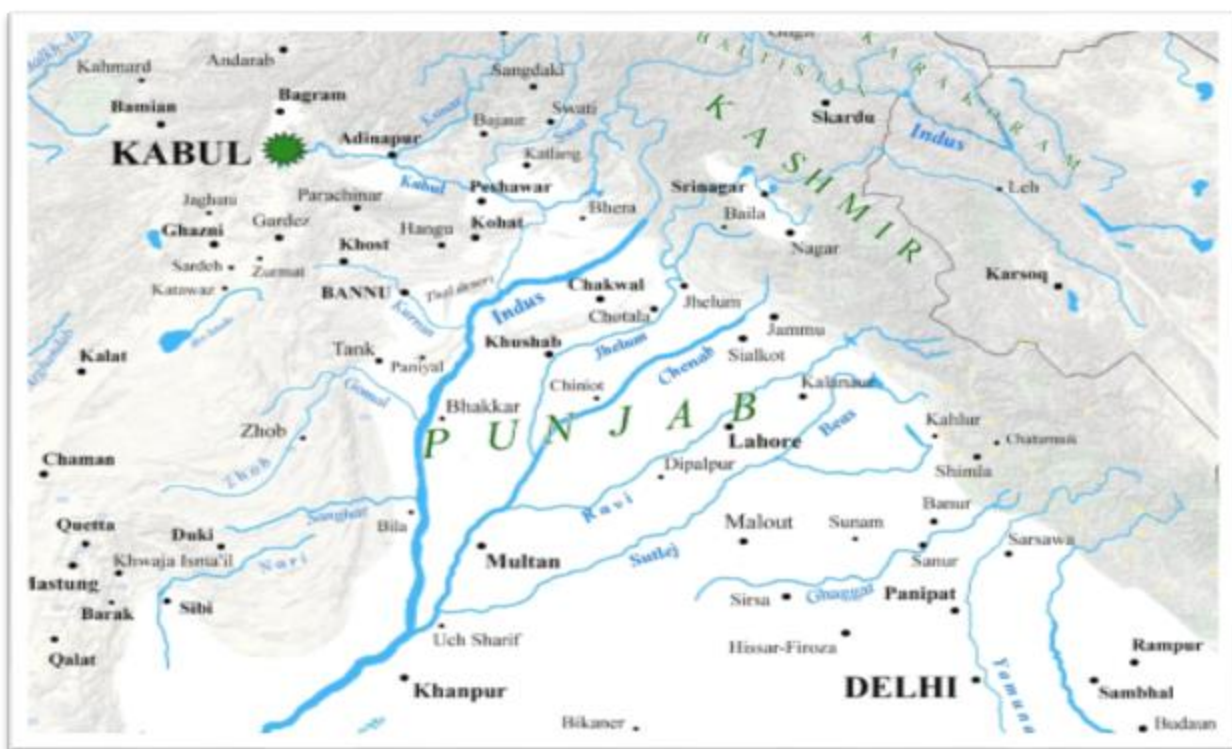
¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори// «Халқ сўзи» газетаси, 2017 й. 25 май, №103 (6797). Б. 1.

² **Панжоб** (форс. Бешта дарё, “бешсу”) Покистон ва Ҳиндистоннинг Желам, Чиноб, Равий, Биаҳ ва Сатлаж дарёлари оралиғида жойлашган тарихий вилоят, ўлка.

³ **Сайид Хизрхон ибн Малик Сулаймон** (ваф.1421) – Деҳли султонлигининг 1414–1421 йиллардаги ҳукмдори. Шимолий Ҳиндистондаги Сайидлар сулоласининг асосчиси. Темури даврида Мўлтон вилоятининг ҳокими эди. Ҳиндистон юришида фаол қатнашганлиги учун унга Соҳибқирон томонидан Панжоб ўлкаси берилган эди.

⁴ **Бҳира** – Покистоннинг Панжоб вилоятидаги шаҳар ва туман. Желам дарёсининг чап соҳилида жойлашган.

била ўзимизнинг мутасарриф бўлушимизга мутаяққин едук. Бу жиҳаттин бу тоғ эли била яхши маош қилмоқ вожиб ва лозим эди”⁵. Шу сабаб, Бобур бу ердаги маҳаллий аҳолини тинчлантириш ва кўнглини хотиржам қилиш мақсадида, ўз аскарларини бу ҳудудни талон-тарож қилиш ва аҳолисига зарар келтиришни қатъий тақиқлайди: “Фармон бўлдиким, ҳеч ким буларнинг гала-қораларига, балки ип учи, игна синурларига атроф ва навоҳида зарар ва нуқсон еткурмасун”. Ушбу мақсадларни кўзлаб, Бҳира вилоятига Бобурнинг вакили Абдурахимбек юборилади. Натижада Бҳира ҳукмдори Алихон (Лаҳор ҳукмдори Давлатхоннинг ўғли) Бобурга шаҳарни қаршиликсиз топширади.

Тарихий Панжоб ўлкаси
(Харита муаллифи А.Шарипов)

⁵ Бобур, Захириддин Муҳаммад. Бобурнома / Таҳрир ҳайъати: А.Абдурашидов, Б.Алимов ва бошқ.; П. Шамсиев, С. Мирзаев ва Эйжи Мано (Япония) нашрлари асосида қайта нашрга тайёрл.: С. Ҳасанов; Масъул муҳаррир В.Раҳмонов. – Тошкент: Шарқ, 2002. 224а варак; Кейинги ўринларда, ушбу мақолада учрайдиган “Бобурнома”дан олинган иқтибослар мазкур нашрда қайд қилинган бетларга эмас, балки шартли равишда қўлёзма varaқларига ҳавола қилишни лозим топдик.

Айни вақтда, Бобур Темур авлодларига тегишли бўлган барча ерларни, яъни Бҳира ва унга туташ бўлган Панжоб вилоятларини қайтариб беришни талаб қилиб, Мавлоно Муршидни Деҳлига, Султон Иброҳим ҳузурига элчи қилиб жўнатади. Бироқ, Панжоб ҳокими Давлатхон Лўдий Бобурнинг мазкур элчисини Лаҳорда тўхтатиб, турли баҳоналар билан ушлаб қолади. Бобур Желам ва Чиноб дарёларини кечиб ўтиб, Лаҳорга қараб йўл олади. Деҳли томондан ҳам, Давлатхонга жазо бериш учун Султон Иброҳим Лўдийнинг Баҳодирхон, Мубораххон Лўдий ва Биҳархон Лўҳаний бошчилигидаги қўшини яқинлашиб келаётган эди. Давлатхон кўрққанидан Лоҳорни ташлаб чиқиб кетишга мажбур бўлади. Бобур Шашкурух номли мавзегга етганда Султон Иброҳимнинг бу қўшини билан тўқнашиб, ғалаба қозонади. Лоҳурда тўрт кун туриб, жанубга қараб қўшин тортади, қисқа фурсатда Дипалпур ва Саҳринд (Сарҳинд) ҳам эгалланади. Бу ерда Бобурга Давлатхон ўз ўғиллари билан итоатлик мақомида келиб қўшилади. Бироқ, Бобур Давлатхонга Лоҳур тахтини қайтариб бермайди. Зеро у Давлатхоннинг асл режасидан, макр-хийлаларидан огоҳ эди. Шу сабаб, Давлатхонга отасининг бошқа ерларни – Жаландҳар ва Султонпур шаҳарларини инъом этади. Бундан Давлатхон норози эди, сабаби у Бобурни қайтиб кетишига қаттиқ умид боғлаганди ва қандай йўл билан бўлса ҳам уни ортга, Кобулга қайтиб кетишига сабаблар ахтариб турарди.

Бобурнинг Покистон ерларига, хусусан, Панжобга қилган юриши ўз натижаларига кўра анча муваффақиятли кечган эди, чунки у Бҳира, Хушоб, Чиноб худудини ўз давлати тасарруфига киритиб, барча жойларда яқин сафдошлари орасидан вакилларини тайинлаганди: *“Бҳира вилоятини Ҳиндубекка.... Чаноб вилоятини Ҳусайн икракка иноят қилиб бердук... Бҳира била Синд дарёсининг орасидаги вилоятларни ва элларни, мисли, Қорлуқ, Ҳазора, Ҳаатий, Гаёсвол ва Кеб Муҳаммад Али жанг-жангга иноят бўлди”*⁶. Бу

⁶ Бобурнома, 228а, 232а варақлар.
www.sharqjurnali.uz

худуднинг барчаси катта стратегик аҳамиятга эга эди, чунки Бҳира шаҳри “Ҳиндустанга кириш эшиги” ҳисобланарди.

Айни пайтда Қандаҳор ва Бадахшондаги вазият мураккаблашиб, Бобурни Кобулга қайтиб кетишига сабаб бўлади. Бундан фойдаланган Давлатхон эса, Бобурнинг бу ердаги ноибларига қарши қўшин тортиб, Султонпур, Дибалпур, Сиалкот ва Каланжар қўрғонларини қайта эгаллаб олади.

1525 йил охирига келиб, Бобурнинг қўл остида фақатгина Лоҳур вилояти қолган эди. Панжобнинг қолган худудлари яна Давлатхон ва унинг тўнғич ўғли Ғозихонга ўтиб кетганди.

1525 йилнинг ноябрида Бобур Панжоб масаласини ҳал қилиш ҳамда Ҳиндистоннинг қатъий равишда фатҳ этиш мақсадида Кобулдан йўлга чиқади. Бу Бобурнинг Ҳиндистонга қилган бешинчи ва сўнгги, ҳал қилувчи юриши эди.

Бобурнинг 1526 йил 21 апрелда Панипат майдонидаги Султон Иброҳим устидан ишончли ғалабаси Покистон ва Шимолий Ҳиндистонда, Деҳли султонлигининг салкам 300 йиллик тарихига якун ясаб, Лўдийлар сулоласи ҳукмронлигига чек қўйган сўнгги зарба бўлди. Бобурнинг ўзи ҳам мазкур ғалабасини истеъдоди, шахсий маҳорати ва тажрибасидан эмас, балки камтарона тарзда, “тақдирнинг унга кўрсатган иноятидан” деб билади: *“Буҳол ва бу қувват била таваккул қилиб, ўзбакдек юз минг қари ёғийни орқада қўюб, Султон Иброҳимдек қалин чериклик ва васеъ мулк룩 подшоҳ била рўбарў бўлдук. Таваккулимизга яраша Тенгри таоло ранж ва машаққатимизни зойиъ қилмай, мундоқ зўр занимни мағлуб қилиб, Ҳиндустондек кенг мамлакатни мафтўҳ айлади. Бу давлатни ўзумизнинг зўр ва қувватидин кўрмасбиз, балки Тенгрининг маҳзи лутф ва шафқатидиндур ва бу саодатни ўзумизнинг саъй ва ҳимматидин билмасбиз, балки Тенгрининг айни карам ва иноятидиндур”*⁷.

Бу Бобур томонидан Покистон ва Ҳиндистон ерларини забт этилишига оид қисқача маълумотлар хронологияси эди. “Бобурнома”да Ҳиндистон юриши

⁷ Бобурнома, 269а варақ.
www.sharqjurnali.uz

асносида Покистон ҳудудидаги 100 дан зиёд жой номлари эслатилган. Гарчи ушбу жойлар ҳақида мазкур мақолада тўлиқ маълумотлар беролмасак-да, қуйида “Бобурнома”да тилга олинган Покистондаги баъзи топонимик жойлар ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз.

АБУХА – Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятидаги, Сват (*Савод суйи*) дарёсининг чап соҳилида жойлашган ҳозирги Абоха шаҳри. Яқин атрофларида ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган мил.ав. I асрга тегишли ёдгорликлари (“Шаҳри Баҳлул” қалъа харобаси; “Тахти-Бохий” буддавийлик ибодатхонаси) бор.

“Бобурнома”да 925 (1519-1520) йил воқеалари баёнида эслатилган. Темурийлар даврида Абуха Савод вилояти таркибида, юсуфзайи афғон қабилалари яшаган. Бобур 925х (1519) й. Саводда исён кўтарган юсуфзайиларга қарши бир неча бор юриш қилади. Қўзғолонни тинч йўл билан ҳал этиш мақсадида, Бобур Юсуфзайи қавмининг бошлиғи Малик Шоҳмансурнинг Биби Муборака (Афғоний Оғача) исмли қизини ўз никоҳига олади. Натижада Шоҳмансур ва унинг укаси Товусхон юсуфзайилар ҳам Бобурга эл бўлиб, хизматига ўтади: *“Душанба кун, жумодиуссоний ойининг гуррасида Шоҳ Мансур бошлиқ Юсуф Зайи афғонийнинг улуглариға хилъатлар кийдурулди, Шоҳ Мансурға қумош тўн, жиба ва тугмаси била, яна бириға ялаклик қумош тўн, яна олти кишиға қумош тўнлар кийдуруб, рухсат берилди. Андоқ муқаррар бўлдуки, Абуҳадин юққори Савод вилоятиға дахл қилмағайлар ва жамиъ раиятларни ичларидин чиқарғайлар, яна Бажавр ва Саводта экан афғонлар олти минг ҳарвор ошлиғ девонға тушурғайлар”*⁸.

АКРИЯ (Акрийя) – Покистоннинг Панжоб вилоятида, Желам ва Чиноб дарёлари оралиғида жойлашган ҳозирги Акриянвала (*Akrianwala*) шаҳри. Бобур 1519 йилда Панжоб вилоятини эгаллаб, бу ердаги шаҳар ва туманларга ўз ноибларини тайинлайди. Панжобнинг Сиалкот, Бимругирий ва Акрия

⁸ Бобурнома, 236аб-варақлар.
www.sharqjurnali.uz

вилоятларига Вали Қизил масъул бўлган эди. Бироқ Бобур Панжобни тарк этиб Кобулга қайтиб кетиши билан Давлатхон Лўдий бу ўлкаларни қайта эгаллаб олади: *“Вали Қизилким, парганаси Биймругирий ва Акрияда эди, Сиялкот кўмаги эди, мунда келиб кўрди. Сиялкотни асрамагон жиҳатидин итоб ва хитоб мақомида эдукким, арз қилдиким мен парганага келиб эдим, Хисрав кўжалдош Сиялкоттин чиқарида манга хабар ҳам қилмади. Бу узри масмуъ эди. Дейилдиким, чун Сиялкотни асрамадинг, Лахўрда бекларга нега бориб қўшулмадинг, мулзам бўлди. Чун иш ёвуқ эди, анинг бу жаримасини парво қилмадук”*⁹.

1526 йил 19 февралда Панжоб вилояти Бобур давлати таркибига бутунлай киритилгач, Акрия ҳам бошқа шаҳарлар қаторида қайта эгалланади.

АЛИ МАСЖИД – Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятида, Кобул–Пешавар автомобиль йўли устидаги аҳоли маскани. Қўрғони Хайбар довонининг энг тор қисмида, Сафедкўҳ тоғ этакларида жойлашган. Али ибн Абу Толиб (р.а.) хотирасига аталган зиёратгоҳ ва масжид (махаллий афсонларга кўра, бу ердаги ҳарсангтошларда ҳазрати Алининг қўл-панжа излари бор) бўлганлиги сабабли “Али масжид” номини олган. Бобур Ҳиндистон юришини бошлаб, 1525 йил ноябрь ойларида Хайбар довонини ошиб Али Масжидга келиб тўхтади. Қўрғоннинг кичиклигидан Бобур баланд тепаликка чодир тикиб, ўзи юқоридан туруб қўшиннинг олов ёққан машъалига маҳлиё бўлганини ёзади: *“Охиом андин кўчуб, Алимасжидга тушулди. Бу юртнинг торлигидин доим мен бир пушта устига тушар эдим, черик эли тамом бир қўлда тушар эдиким, мен тушган пушта бориға мушириф (ёндош) эди. Кеча черик элининг ўтидин ажаб яхиш чарогон бўлур эди”*¹⁰.

АЛИ МАСЖИД СУЙИ – Хайбар дарёси. Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятидаги кичик дарё, сой. Сафедкўҳ тоғларидан бошланиб, Хайбар довони бўйлаб Али Масжид худудидан оқиб ўтади. У ердан дарё ўз

⁹ Бобурнома, 2546,255а варақлар.

¹⁰ Бобурнома, 244а варақ.

йўналишини жануби-шарққа буриб, Жамруд водийси орқали Пешовар ҳудудига етиб боради. Бобур 1519 йил ноябрь-декабрь ойларида Ҳиндистондан Кобулга қайтганда ушбу сой орқали Хайбар довонига чиқади ва бу ердаги Хизрхайл пуштун қабилаларининг йўлтўсарлик ва қароқчиликларига барҳам беради: *“Ўшул қарор била сув ёқасидин саҳар кўчуб, Жом[руд]дин ўтуб, Али Масжид сувининг чиқишида тушулди.... Хайбар кўталидин ошиб, кўтал тубига тушулди. хизрхайлидин кўп ношойиста ҳаракатлар зоҳир бўлуб эди....Аларга таъдибе қилмоқ ва гўшмоле бермоқ вожиб ва лозим кўрунди”*¹¹.

АЛИ МАСЖИД ҚАЛЪАСИ
Покистон. Хайбар-Пахтунхва вилояти

АНБАҲИР (Амбаҳар) – Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятида, Сват (Савот) дарёсининг чап соҳилида жойлашган туман, ҳозирги Амбаҳар шаҳри ва ундаги довон номи. Бобур даврида маъмурий жихатдан Бажавр вилоятига тегишли эди. Бобур 1519 йил баҳор ойларида Бажавр вилоятидаги Юсуфзайи ва Муҳаммадзайи афғонларини бўйсундириш учун Анбаҳир довони орқали ўтганлигини эслатади: *“Анбаҳир ва Паниялий йўли била юруб, Ҳашангарнинг юққори ёни била Савод суйини ўтуб, Юсуф зайининг сингири Моҳура тўғриси*

¹¹ Бобурнома, 2446 варак.
www.sharqjurnali.uz

туздаги ўлтургон афгонларниким, Юсуф ва Муҳаммад зайи бўлгай, илғоб чопмоқ керак”¹².

АНДАРОБА ҚЎРҒОНИ (Андарона) – Покистоннинг Панжоб вилоятида, Исломобод шаҳрининг жанубида, Суҳон (ҳозирги Соан) дарёсининг чап соҳилида жойлашган қадимий Андерана қўрғони. Деҳли султонлиги даврида жанжуҳа қабила сардорлари томонидан бошқарилган. Бобурнинг хабар беришича, қўрғон Малик Ҳастнинг отасига тегишли бўлган, кейинчалик гаккар қабила бошлиғи Ҳаатий Гаккар томонидан вайрон этилган.

1519 йил 17 мартада Бобур гаккарларни бўйсундириш мақсадида Андаробага келади ва қўрғонни вайрон этилганига гувоҳ бўлади: *“Панжшанба кун, ойнинг ўн бешида кўчуб, Андаробагаким, Суҳон суйининг ёқасидадур, тушулди. Бу Андароба қўрғони Малик Ҳастнинг отасига қадимдин тааллуқ экандур, Ҳаатий Гаккар Ҳастнинг отасини ўлтургондин сўнг, бузулубтур, ул фурсатта бузуқ эди”*¹³.

БАҒЙАЛЛАР ЮРТИ – Покистоннинг Панжоб штати Талаганг туманидаги ҳозирги Багял (Bagyal) ва Будхиял (Budhial) қишлоқлари. Саван дарёси (Синд дарёсининг чап ирмоғи)нинг ўнг соҳилида жойлашган. Жанубий худудларидан шарқдан-ғарбга қараб Кўхи Баал-Наат-Жўги (Koh-e-Baal Naath Jogi) тоғ тизмаси чўзилган.

Ҳиндистон юриши мазкур манзил орқали ўтган бўлиб, Бобур 1525 йил декабр ойларида ушбу юртда тўхтаганини эслатади: *“Синддин беш кўч кўчуб, олтинчида Жуд тоғига пайваст Балнат жўгининг тоғининг тубида Багяллар юрти рудқа келиб тушулди”*¹⁴. “Бобурнома”да қайт этилган **Багйал руди** – Гандия-Нади дарёси (Саван дарёсининг ирмоғи) ҳисобланади.

БАЖАВР (Бажўр, Бажаур) – Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятидаги қадимий, тоғли туман ва водий. Ҳозирги номи – Бажаур. Маъмурий

¹² Бобурнома, 221а арақ.

¹³ Бобурнома, 231а арақ.

¹⁴ Бобурнома, 254б арақ.

маркази Хор (Кхар) шаҳри, Кобулдан 290 км шимоли-шарқда жойлашган. Бажавр водийси Ҳиндукуш тоғларининг Кунар тизмасидаги ҳушманзара ерлардир. Аҳолиси асосан пуштун тилида сўзлашувчи таркалоний ва юсуфзайи афғонларидан иборат. Бажаврдан қадимги Гандхара маданияти, Кушонлар даврига оид кўплаб меъморий обидалар, ибодатхона харобалари топилган. Бажаврнинг жанубида, Пешовар водийсидан кўриниб турадиган Коҳи-Мор чўққисида, милoddан аввалги 326 йилда Александр Македонский Нийса (Nysa) қалъасига асос солган. 1398 йилдан Амир Темур давлати таркибига киритилган. Кобулдан Ҳиндистонга олиб борадиган қадимий йўллардан бири Бажавр орқали ўтган. Худуди бўйлаб Панжкура (Panjkora; Сват дарёсининг ирмоғи), Жандол (Jandool Kwar), Бобоқора (Babukara Kwar) ва Ваталаи (Watalai Kwar) дарёлари ва бошқа катта-кичик сойлар оқиб ўтади. Бажавр қўрғони яқинидан оқиб ўтувчи Ваталаи сойи “Бобурнома”да “Бажавр суйи”, Жандол дарёси эса “Чандовал руди” деб аталган. Бажавр “Бобурнома”да Кунар, Нургил ва Савод вилоятлари билан чегарадош сифатида эслатилади. Бобур Бажаврга юриш қилганига қадар бу ерда мустақил Бажавр (Жаҳонгирийлар) султонлиги мавжуд бўлган. Мазкур вилоятни темурийлар тасарруфига қайта киритиш мақсадида, Бобур 1518 йилда у ерга ўз элчисини юборади, бироқ Бажавр султони итоат этишдан бош тортади: *“Бажавр қўрғонига зўрламоқ доияси била Бажавр қўрғонининг яқинига тушуб, Дилазок афғонийдин бир муътабар кишини Бажаврга йибордукким, Бажавр султонига ва элига насиҳат қилгайким, қуллуқ мақомида бўлуб, қалъани топшургайлар. Ул жамъи бесаодати жоҳил насиҳатни қабул қилмай, паришон жавоблар йибордилар. Фармон бўлдуким, черик эли тўра ва шоту ва қўрғон олмоқ асбоби тайёр қилгайлар”*¹⁵.

Бажаврнинг бурж (минора) ва қалин мудофаа деворлари (бору) билан ўралган мустаҳкам қўрғонини забт этиш учун Бобур замонавий курол – тўфанглардан унумли фойдаланади. Тўфангдозлар қалъа деворлари устидаги

¹⁵ Бобурнома, 2166 варақ.
www.sharqjurnali.uz

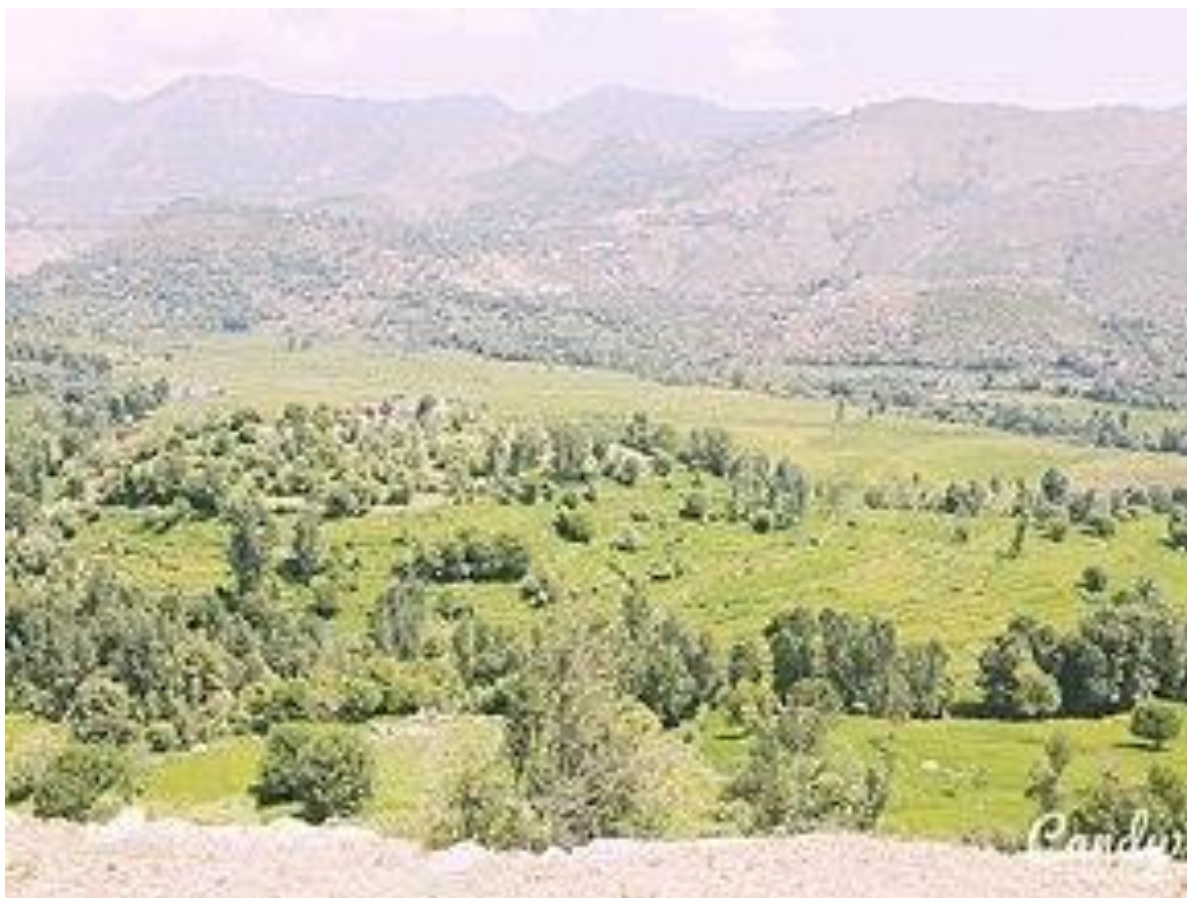
мудофаачиларни ўққа тутиб, нарвонлардан чирмашиб чиқаётган Бобур жангчиларини ҳимоя қилиб турган. Шу тариқа аскарлар кўрғондан ошиб ўтиб, қисқа муддатларда уни забт этишга муваффақ бўлишган: *“Тенгри таолонинг лутфу инояти била мундоқ мазбут ва мустаҳкам қўрғон икки-уч соати нужумийда фатҳ бўлди”*¹⁶. Асирга тушганларнинг деярли барчаси озод этилади, фақат султонлари ва итоатсизлик кўрсатганлар жазоланади. Бобур Бажавр фатҳи муносабати билан Кобул, Бадахшон, Қундуз ва Балх вилоятларига фатҳномалар юборади. Бажавр забт этилгач, ушбу вилоятга содиқ бекларидан Хожа Калонни ҳоким қилиб тайинлайди. Бироқ кейинчалик уни ўз ҳузурига чақиртириб олиб, Бажаврга Мир Ҳусайнбекни юборган. Бобурнинг Савод ва Бҳира вилоятларига юриши Бажавр орқали амалга оширилган. Бажаврнинг исёнкор ва итоатсиз аҳолисини тинч йўл билан бўйсиндириш мақсадида, Бобур 1519 йилда юсуфзайи қабиласининг бошлиғи Шохмансур билан тинчлик шартномаси доирасида, унинг қизи Афғоний Оғача (Биби Муборака)га ҳам уйланади.

БАЖАВР ТОҒЛАРИ – Ҳиндукушнинг Кунар тоғ тизмаларии. Кобулга нисбатан шарқ томонда жойлашган. Унча баланд бўлмаса-да, харсанг ва ўткир қоятошлар уни ошиб ўтишни қийинлаштириб, табиий ҳимоя қалъаси вазифасини ўтаган. “Бобурнома”да тоғнинг сувлари, ўсимлик ва ҳайвонот олами ҳақида муҳим маълумотлар берилган: *“Яна бир Нижров ва Ламғонот ва Бажавр ва Савод тоғлари қалин ножу ва чилғўза ва балут ва зайтун ва ханжақлиқ тоғлардур... Бу тоғларда Ҳиндустон жониворлари бисёрдур, мисли тўти ва шорак ва товус ва луча ва маймун”*¹⁷. Бобур Ҳиндистоннинг ҳайвонот олами ҳақида ёзганида баъзан уларни Бажавр вилояти ҳайвонлари ва ўсимликлари билан қиёслайди. Бажар тоғларида Бобур буғу ва маралларни овлаганини ҳам эслатади: “Панжшанба куни, ойнинг ўн секкизида Бажавр била Чандовал аросидаги тоғни овладук. Бу тоғнинг буғу, марали қоп-қора ранглик бўладур.

¹⁶ Бобурнома, 218а варак.

¹⁷ Бобурнома, 140б варак.

Қуйруғу яна бир ўзгача ранглик, ғолибо мундин қуйи Ҳиндустон буғу, марали
тамом қоп-қора бўлур”¹⁸.

Бажавр тоғлари

БАЛНАТЖЎГИ – Покистоннинг Панжоб штатида, Потохар платосининг жанубидаги ҳозирги Кўҳи Баал Наат Жўги (Koh-e-Baal Naath Jogi) тоғ тизмаси, бошқа номи Кўҳи Намак (Тузли тоғ). Желам дарёсининг Кахан ва Бунхар (Балхан) irmoқлари орасида жойлашган. Тош тузи конларига бой бўлиб, бу ерда қадимдан катта миқдорда туз олинган. Ушбу тоғ ибодатхона номидан олинган. Балнат (тўғриси Боленатх) Шива худосининг номларидан бири бўлиб, “мискинлар ҳомийси” маъносини билдиради. Қадимдан ҳиндуларнинг қуёшга сиғинадиган жойи. Тоғнинг баланд чўққиси (975 м) *Тилла Жўгиён* (панжоб тилида – “жўгилар чўққиси”, “авлиёлар тепалиги”) деб аталади. Бу ерда жўгилар

¹⁸ Бобурнома, 219а варақ.
www.sharqjurnali.uz

(йога билан шуғулланувчилар)нинг ибадатхонаси ҳозир ҳам мавжуд бўлиб, ҳиндуларнинг муқаддас зиёратгоҳларидан бири саналади.

Бобур Ҳиндистонга кириб келаётганида 1525 йил декабр ойларида ушбу тоғ этагида тўхтаб ўтган ва унинг Жуд тоғи билан туташ эканлигини ҳам қайд этган: *“Синддин беш кўч кўчуб, олтинчида Жуд тоғига пайваст Балнат жўгининг тоғининг тубида Багяллар юрти рудқа келиб тушулди”*¹⁹.

Абулфазл Аломийнинг маълумотига кўра, Акбаршоҳ ҳам ушбу тоққа, “Балнат зиёратгоҳига” ташриф буюрган ва бу ернинг қадимийлигидан ҳайратда қолган. Кейинчалик Жаҳонгир мирзо ҳам кўп марта ушбу жойга ташриф буюрган экан.

БАНГАШ (Бангиш) – Кобул вилоятидаги туман (вилоят ҳам саналади). Бу минтақа ҳозирги Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятига тегишли Коҳат, Тхал, Банну ва Спингхар шаҳарлари (шунингдек, Афғонистоннинг Пактия вилоятидаги айрим ҳудудлар)ни ўз ичига олиб, шимолда Кўҳи Сафед (Спинфор) тоғи жанубда Сулаймон тоғларигача бўлган тарихий ҳудудни камраб олади. Бангаш била Нингнаҳорни Кўҳи Сафид тоғлари ажратиб туради. Ҳудуди бўйлаб Куррам, Кўҳат, Қайту, Точи ва Синд дарёсининг бошқа ирмоқлари оқиб ўтади.

Бангаш эли асосан деҳқончилик (гуруч ва буғдой етиштириш) билан шуғулланишади. Аҳолиси пушту тилининг Африди-пашту диалектида сўзлашади. Бангаш атрофида хугиёни, хирилжи сингари афғон қабилалари яшаб, Бобурга итоат этишни исташмаган. Бобур Кобулни эгаллаган йилиёқ бу туманни бўйсундириш учун юришлар қилган. Бу ҳаракатларда Бобурнинг улуғ беги Қосимбек кексайиб қолганига қарамай қаттиқ шижоат кўрсатган. Шу сабабли Бобур Бангашни Қосимбекка жуду тарзида инъом қилган. Бобур бошқа вилоятларни бўйсундириш ва Ҳиндистонни забт этиш билан банд бўлган даврда Бангаш қабилалари яна итоатдан бош тортган: *“Менга ҳам улуғ ишлар орага тушти, мисли Қандаҳор ва Балх ва Бадахшон ва Ҳиндистон фатҳи, бу*

¹⁹ Бобурнома, 2546-варақ.
www.sharqjurnali.uz

сабаблардин Бангашнинг забтига фурсат бўлмади. Тенгри рост келтуриб фурсат топқач, Бангашнинг қуттоъут-тариқи била забтига мутааййиндурмен”²⁰.

БАНГАШ РУДИ – ҳозирги Куррам дарёси, Афғонистоннинг Пактия ва Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятларидан оқиб ўтувчи трансчегаравий дарё, Синд дарёсининг ўнг ирмоғи. Дарёнинг ўрта ҳавзаси ҳозир ҳам “Бангаш” деб аталади. Узунлиги 88 км. Кўҳи Сафид (Спинғор) тоғларидан бошланиб, Тхал (Талл) ва Банну орқали ўтиб, Исоҳайл шаҳрининг жанубидан Синд дарёсига қуйилади. Қадимда Мўлтондан Гардиз орқали Кобулга элтувчи йўл ушбу дарё бўйлаб ўтган. “Бобурнома” Куррам дарёси вилоятнинг асосий сув таъминоти сифатида эслатилган: “Бангаш руди Баннуға чиқар, Банну бу сув била маъмурдур”²¹.

БАННУ – Покистоннинг Хайбар Пахтунхва вилоятида, Куррам (*Бангаш руди*) ва Гамбил дарёлари орасида жойлашган туман ва шаҳар. Шаҳар сифатида милoddан аввалги 1-минг йилликда вужудга келган. Авестода “Варна (Варну) шаклида тилга олинган. Султон Маҳмуд Ғазнавий мазкур туман орқали бир неча бор Ҳиндистонга юриш қилган. Бобур даврида Деҳли султонлиги таркибида бўлган.

“Бобурнома” да Кобулнинг жанубидаги тарихий ўлка сифатида эслатилиб, унинг аниқ чегаралари қайд этилган: “...Банну туп-туз ерда воқиъ бўлубтур. Шимоли Бангаш ва Назарнинг тоғларидур... Жануби Чўпора (Сулаймон тоғлари) ва Синд суйидур, шарқи Динкот, зарби Даштким, Бозору-Ток ҳам дерлар”. Баннудан Кобулга элтувчи йўл асосан уч йўналиш бўйича амалга оширилган: шимоли-шарқий йўналиш – Хангу–Кўхат–Ҳайбар довони орқали Одинапур (Жалолобод) – Кобул; шимолий йўналиш – Куррам дарёси бўйлаб Тийл (Тхал) – Пурчинор – Бангаш тоғлари орқали Бутхок – Кобул; шимоли-ғарбий йўналиш – Хост (Дашт)–Гардиз–Баракстон тоғлари орқали – Кобул.

²⁰ Бобурнома, 139б арақ.

²¹ Бобурнома, 148а арақ.

Темурийлар даврида бу ерда куроний, кивий, сурий, исохайлий, ниёзий каби афғон қабилалари яшаган. Бобур Кобулни қўлга киритгандан сўнг жанубий ҳудудларга, жумладан, Баннуга юришлар (1504 й.) қилиб, у ердаги итоатсиз афғон қабилаларини бўйсундирган. Бобур қўшини Бангаш ва Нағар тоғларини ошиб ўтиши пайтида йўлни йўқотиб, катта машаққатлар билан Баннуга етиб борган. Бунинг учун Бобур аскарлари йўлбошловчи бўлган Малик Бусаид Камарийни айблашган. Баннудаги афғон қабилалари тоққа чиқиб, мустаҳкамланиб олишган. Бобур томонидан уларга қарши юборилган Жаҳонгир Мирзо кивий қабиласини итоатга келтирган²². Қабил бошлиғи Шодихон Бобур хузурига ўт тишлаб келган. Бу одат рамзий маънога эга бўлиб, таслим бўлиш, итоат этишни англатар эди. Бобур бундан таъсирланиб, кивий қабиласидан тушган асирларни озод қилган.

БАҲАТ СУЙИ – Покистоннинг Панжоб вилоятидан оқиб ўтувчи кичик дарё. Чиноб дарёсининг ўнг irmoғи (Вазиробод, Қодиробод шаҳарларидан оқиб ўтиб, Жалолпур яқинидан Чинобга қўйилади). Ҳозирги кунда ҳам “Баҳат дарёси” (Bahat Nala) деб юритилади. Дарёнинг шимолий қисмидан параллел равишда Желам дарёси оқиб ўтади.

“Бобурнома”да Ҳиндистоннинг бошқа дарёлари каторида санаб ўтилган. Бобур Бҳира вилоятидан оқиб ўтувчи дарё сифатида эслатади: *“Намози пешин бўла Бҳира элига зарар ва заҳмат тегурмай, Бҳиранинг шарқида Баҳат суйининг ёқасида бир зорда тушулди...Андин кўчуб, Баҳат сувининг Желамдин қуйироқ гузар била кечиб туштук... Чаноб суви ёқасида тушулди. Йўлдин бориб, Баҳлулпурким, холиса эди, сайр қилдук...Саҳринддин шимол сари боқа олти дарёким, Синд ва Баҳат ва Чаноб ва Равий ва Бияҳ ва Сатлаж бўлғай”*²³.

БАҲЛУЛПУР – Покистоннинг Панжоб вилояти, Гужрот туманидаги ҳозирги Беҳлолпур (Behloḡpur) шаҳри. Сиалкотдан тахминан 48 км шимолда, Чиноб дарёсининг ўнг соҳилида жойлашган. Деҳли султони Баҳлулхон Лўдий

²² Бобурнома, 1456 варак.

²³ Бобурнома, 224, 255, 273а вараклар.

хукмронлик (1451–1489) йилларида қурилган. Қўрғони баланд жар устида барпо этилган бўлиб, учта дарёнинг (шимолий қисмида Жамму-Тавий ва Манава-Тавий дарёлари Чинобга чап ва ўнг ирмоқ сифатида) келиб қўшилиши натижасида ажойиб табиий манзара ҳосил қилади. Бахлулпурнинг гўзал табиати, қулай жойлашуви, салқин оби ҳавоси Бобурга жуда маъқул келган ва шароит тақозо этса, Сиялкотда яшаган аҳолининг бир қисмини ушбу манзилга кўчиришни ҳам ният қилган: *“Бахлулпурким, холиса эди, сайр қилдук. Қўрғони Чаноб сувининг ёқасида баланд жар устида воқиф бўлубтур, Хейли хотирға ёқти. Сиялкот элини мунда келтурур хаёл қилдук. Иншооллоҳ фурсат бўлгоч-ўқ келтурулгусидур”*²⁴.

Бахлулпур номли шаҳар ва қишлоқлар Ҳиндистоннинг бошқа ҳудудларида ҳам мавжуд: 1) Бихар вилояти, Патна ш.нинг шимолида, Гандак дарёсининг ўнг соҳилида; 2) Уттар-Прадеш штати, Айодхия шаҳрининг жанубида, Гомати дарёсининг (Ганганинг ирмоғи) ўнг соҳилида; 3) Ҳарьяна штати, Панипатнинг шимолида, Жамнанинг ўнг соҳилида.

БИЙЛА – Покистоннинг Балужистон вилоятидаги шаҳар. Меҳтар Сулаймон тоғларининг жануби-шарқида, Мастунг (Дашт) шаҳридан жанубда, Кулар дарёсининг ўнг соҳилида жойлашган. Табиати қуруқ, тоғ ва даштдан иборат, аҳоли чорвачилик билан шуғулланади. “Бобурнома”да Мўлтон вилоятига тегишли қасаба, унинг ҳудудидан оқиб ўтувчи дарёни эса “Бийла суйи” сифатида эслатилган: *“Дашттин кўчуб Меҳтар Сулаймон тоғини доманалаб жануб сари боқа юруб, ... Мултон тавобии кентларидин Бийла суйининг ёқасидаги Мултон тавобии кентларидин Бийла деган қасабачага етишилди”*²⁵.

БИЙМРУГИРИЙ (Бимругирий) – Панжоб вилоятидаги тарихий туман, ҳозирги Покистоннинг Желам ва Чиноб дарёлари оралиғида жойлашган. Амир Темур Ҳиндистонни эгаллаганидан сўнг Шохрух ва унинг ворислари

²⁴ Бобурнома, 255а арақ.

²⁵ Бобурнома, 150б арақ.

тасарруфида бўлган. Султон Абусаъид замонида Темурийлар ҳокимиятидан ажралиб чиққан, аммо Бобур ўз тасарруфига киритиб, Вали Қизилни ҳоким этиб тайинлаган.

БОБОҚОРА (Бобоқаро) – Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилояти, Бажавр водийсидаги аҳоли маскани, шу номдаги сой ва чашма. Бажавр қўрғонининг шимолида, ҳозирги Шайх Бобо (Shaikh Bāba) қишлоғига тўғри келади. Чашма ўрнида авлиё Шайх Бобо Карам зиёратгоҳи мавжуд. Зиёратгоҳ жанубидан Панжкура дарёсининг ирмоғи Жандол дарёси оқиб ўтади. Бобоқора сойи ҳам ҳозирда шу ном билан Бабукара (Babukara Kwar) деб аталади.

1509 йили Бобур Бажавр қўрғонини эгаллаганидан сўнг, мазкур чашма бўйида дам олади: “*[Бажавр] қўрғон фатҳ бўлгондин сўнг, ... Тонгласи кўчуб, Бажаврнинг жулгасида Бобоқаро чаимасига тушулди*”²⁶. Бу ерда у асирга тушган Бажавр элини озод қилиб, уларнинг аҳли аёлларини қайтариб беради. Бажавр забти тўғрисида Кобул, Бадахшон, Қундуз ва Балхга фатҳномалар жўнатади.

БОЗОР ВА ТОҚ (Бозору-Ток) – Покистоннинг Хайбар Пахтунхва вилоятида, Жанубий Вазиристон ўлкасидаги ҳозирги Тонк туманидаги Бозойи қишлоғи ва Тонк шаҳри. Туман маркази Тонк (Ток, Тонк / تانک / تاک) шаҳри, Дарайи Исмоилхон шаҳрининг шимоли-ғарбида, Синд дарёсининг чап ирмоғи бўлмиш Тонк-Зам (Tank-Zam) дарёсининг ўнг соҳилида жойлашган. Бозойи қишлоғи эса, Тонк шаҳридан 20 км ғарбда жойлашган. Қишлоқ номи Покистон ва Афғонистонда яшовчи Бозойи (Bazai) пуштун қабиласи номидан олинган. Бозойи қабилалари, асосан, Балужистоннинг тоғли ҳудудларида, жумладан Кветта, Банну, Мастунг (Дашт), Дарайи Исмоилхон туманларида истиқомат қилишади.

Гарчи мазкур ҳудудлар Банну вилоятининг жанубида жойлашган бўлсада, бироқ “Бобурнома”да Баннунинг ғарбида деб кўрсатилган: “*(Баннунинг) ғарби*

²⁶ Бобурнома, 2186 варақ.
www.sharqjurnali.uz

Даштким, Бозор ва Ток ҳам дерлар”²⁷. Агар Ҳиндистондан Афғонистон томон юрилса, у ҳолда Бозору-Ток ҳудудлари, Бобур қайд этганидек, Баннуга нисбатан ғарбда жойлашганини кўришимиз мумкин.

БОРА СУЙИ – Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва вилоятидаги кичик дарё, Кобул дарёсининг ўнг ирмоғи. Дарё юқори ҳавзасида Ражгал деб номланади. Спинфор (Сафедкўх) тоғларидаги Тира дараси ва водийси (ҳозирги кунда Варсак тўғони)дан бошланиб, Бора шаҳри орқали Пешоварнинг жануби-шарқидан оқиб келиб, Акбарпур шаҳри яқинидан Кобул дарёсига қўйилади.

“Бобурнома”нинг 909х (1503-1504) йил воқеалари баёнида эслатилган. Бобур Хайбар довонини ошиб Жамруд орқали Бора дарёсини кечиб ўтиб Бангаш, Кўхат ва Хангу элини бўйсундириш учун қўшин тортган: *“Улуқ ихтиёр киши Кухат сарини маслаҳат кўруб, ўзининг муддаосининг исботига неча тонук ҳам ўткарди еса, сув ўтмакни ва Ҳиндустон азиматини фасх қилиб, Жомдин кўчуб, Бора суйини ўтуб, Муҳаммад Пих добонига ёвуқроқ келиб тушулди*”²⁸.

Бора дарёсининг Пешовар шарқида жойлашган Чоха-Гуджор қишлоғи ҳудудидан оқиб ўтувчи қисмида, Шохжаҳон даврида, 12 аркали тошкўприк барпо этилган. “Бора кўприги” номи билан машҳур бўлган мазкур кўприкнинг узунлиги 92 м, эни 5,5 м.ни ташкил этиб, бугунги кунда ҳам фаолият кўрсатади.

²⁷ Бобурнома, 148а варақ.

²⁸ Бобурнома, 146а варақ.

**“Бора кўприги” - Шохжаҳон даврида қурилган 12 аркали тошкўприк.
Пешовар тумани Чоха-Гуджор қишлоғи.**

ХУЛОСА.

Хулоса қилиб айтганда Покистон ҳудудида Бобур тилга олган ёки қадами етган жойлар, қолаверса, Бобурийлар даври билан боғлиқ меъморий ёдгорликлар, осори атиқалар бисёрдир. Бугунги кунда покистонлик ҳамкасб олимларимиз билан биргаликда мазкур жойларни илмий ўрганиш учун кенг миқёсда ҳамкорлик ишлари олиб борилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Ўқитувчи, 2012.
2. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Девон. – Т.: Фан, 1994.
3. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳазиналари. Мубайян ва насрий баёни. – Т., 2014.
4. Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Аъзий. Тарихи Рашидий. – Т.: Ўзбекистон, 2011.
5. Темур тузуклари. – Т., 2015.
6. Азимжонова С. Государство Бабура в Кабуле и Индии. – М.: Наука, 1977.
7. Азимжонова С. “Бобурнома” қандай ёзилган? // Гулистон, 1990.
8. Babur, Zaireddin Muhammed. 2000. Baburname. Hazirlayan:
9. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

10. Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё тарихий географияси. – Т.: Мумтоз сўз, 2017.
11. Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. – Т.: Шарқ, 2014.
12. Ламб Х. Бобур – йўлбарс. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
13. Мавлонов И.Р. Бобурийлар сулоласининг Ҳиндистонда иқтисодий бошқарув тизими. – Т.: ЖИДУ, 2021.
14. Хидоятлов Г. История дипломатии. – Т.: УМЭД, 2004.
15. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи: П.Шамсиев. – Т.: Юлдузча, 1989.
16. Jumayev G.I. Temuriy hukmdor Shohruh Mirzo davrida Temuriylar va Qoraqo‘yunli orasidagi munosabatlarining manbalardagi tavsifi // 2nd International Azerbaijan Congress on Life, Social, Health, and Art Sciences. August 13-14, 2022 Congress Proceedings book ISBN: 978-605-73228-1-4 Editors, 2022.
17. Jumayev G.I. Temuriy Sulton Ahmad Mirzoning “Boburnoma” va boshqa manbalardagi tavsifi // International Istanbul Congress Proceedings Book, 2022.
18. Is’hoqov M.M., Jumayev G.I. “Habib us-siyar” va “Matla ussa’dayn” asarlarida diplomatik va elchilik munosabatlarning aks ettirilishi // Sharqshunoslik, 2022. № 1. – B. 120-132.
19. Yuldashev B.U. Boburiylar davlatida yerga egalik qilishning jogirdorlik tizimi. – T., 2023.
20. Jumayev G.I., Norqulov I.J., Doniyorov A.X., Karimov N.R. Boburnomada Qoraqo‘yunlilar hukmdori Jahonshoh haqidagi ma’lumotlar. «Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur Merosi – Mo‘tabar Madaniy Manba» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. I-qism. – Toshkent 2024. – B 319-322.